

Konkurencieschopnosť slovenských univerzít?

Tému, s ktorou ma oslovil časopis, je zaujímavá a aktuálna. Je pre mňa čťou, že ma oslovili. Je mnoho povolanejších, ktorí k nej majú čo povedať. Vedúci funkcionári slovenských univerzít sa nad ňou nepochybne zamýšľajú. Nie je zodpovednosť za také významné inštitúcie nie je vôbec jednoduché a chcem im vysloviť za to uznanie.

Tému som si dovoľil posunúť do nadpisu a do podoby otázky. Zvykne sa hovoriť, že otázky nemôžu byť zlé, len odpovede. Týmto posunom si teda zabezpečujem imunitu voči prípadnej námietke, že otáznikom spochybňujem tému, s ktorou redakcia prišla (beriem však na seba všetku zodpovednosť - čo by koniec koncov malo byť normálne). Nie - je to otázka, a ako taká je užitočná. Podnieti napríklad uvažovanie o každom slove aj o ich spojení do práve takejto otázky.

Začnem od konca (otázky). Otázka sa pýta na slovenské univerzity v množnom čísle. Dalo by sa dokonca usudzovať, že sa vzťahuje na všetky slovenské univerzity. Ak by to tak bolo, užitočnosť otázky je hneď v tom, že generuje ďalšiu otázku, totiž či je reálne, aby sme o konkurencieschopnosti uvažovali rovnako v prípade univerzity s tradíciou viacerých desaťročí ako v prípade začínajúcej vysokej školy, ktorá získala status univerzity možno takpovediac „na čestné slovo“ a jej hlavnou úlohou je a bude presvedčiť, že sa naozaj stáva univerzitou. Nuž ale nevyhneme sa asi tomu, aby sme sa predsa len pozreli aj na zvyšujúce slovo z otázky. Interpretáciu pojmu konkurencieschopnosť naznačila redakcia v texte, ktorým ma oslovila: *Do akej miery je reálne očakávať, že v najbližšom desaťročí sa zvýši úroveň slovenských univerzít tak, aby boli porovnateľné s poprednými svetovými univerzitami a aby sa zaradili medzi 500 najlepších svetových univerzít?* Doplňujúca veta je metodicky veľmi užitočná. Pri akomkoľvek posudzovaní je dobré vopred si povedať, ako sa bude chápať dosiahnutie cieľa, t.j. našom prípade konkurencieschopnosti. Opäť som formuláciu posunul do podoby otázky. Otázka je to dobrá. Nemyslím si však, že kritérium zaradenia medzi 500 najlepších svetových univerzít je jediné možné a ak uznáme, že kritériá môže byť viacero, ani že je nevyhnutne najlepšie. Najmä, ak by otázka redakcie implikovala želanie, že všetky súčasné slovenské univerzity by mali byť posudzované podľa toho, či ich zaradia medzi 500 najlepších. Niekedy totiž privysoké, nerealistické ciele môžu byť demotivujúce. Pri všetkej úcte ku každej, či „staršej“, alebo úplne mladej slovenskej univerzite, nepovažujem za reálne čo len si vytyčovať cieľ, aby sa všetky súčasné slovenské univerzity do desiatich rokov umiestnili v (nejakom) rebríčku medzi 500 najlepšími na svete.

Na druhej strane, týmto sa len otvorila, ale vôbec sa nezodpovedala iná otázka, a síce, či univerzít nemáme na Slovensku priveľa. Akreditačná komisia sa v nedávnej minulosti k tomuto vyjadrila v tom zmysle, že minimálne čo sa verejných a štátnych týka, nevidí potrebu ich ďalšieho zakladania. Akreditačná komisia súčasne vidí veľmi jasne úlohu konkurencie ako nástroja, ktorý prispieva ku zvyšovaniu kvality. Najlepšie to preukazuje prax Akreditačnej komisie v posledných rokoch, keď sa slovenské vysoké školstvo vyvíja v podmienkach platnosti nového zákona o vysokých školách (č. 131/2002 Z.z.). Je to

obdobie, v ktorom nastal výrazný nárast projektov zriadenia nových vysokých škôl (súkromných, neuniverzitných), čo nový zákon nielen umožnil, ale aj významne uľahčil. Viac ako polovica projektov cez posudzovanie komisie neprešla, či už pre jej zamietavé stanovisko (ako dôsledok nízkej kvality projektu), alebo preto, že žiadateľ stiahnutím takémuto stanovisku predišiel. Aj tá menšia časť projektov, ktorá uspela, však v konečnom dôsledku znamená, že obdobie rokov 2003-2006 je zďaleka „najplodnejším“ obdobím Slovenska z hľadiska zakladania nových vysokých škôl (nie však už univerzít!). Stačí si uvedomiť, že zatiaľčo voľakedy vznikali vysoké školy na území dnešného Slovenska zhruba raz za dvesto rokov (1465 - Academia Istropolitana, 1635 – Trnavská univerzita, 1762 - Banská akadémia v Banskej Štiavnici), vznik Československa rádo vo urýchlil vznik univerzít, zakladaných zhruba každých dvadsať rokov (1919 - Univerzita Komenského, 1937 - STU atď.), vznik Slovenska urýchlil vznik univerzít ešte o jeden rád (v priemere zhruba každé dva roky jedna). To všetko je však málo oproti tempu, ktorým sa v poslednej dobe na Slovensku zakladajú vysoké školy (dosiaľ však nik neprišiel s projektom súkromnej univerzity, všetko sú to „len“ tzv. odborné vysoké školy) – je to možno každé dva mesiace.

Tento vývoj sa dá chápať aj ako príspevok ku zvýšeniu konkurencieschopnosti slovenských vysokých škôl. A to aj napriek tomu, že jestvujú vážne výhrady voči tomuto procesu. Viaceré vyjadrila aj Akreditačná komisia vo svojej správe pre vládu v roku 2005. „V absolútnej väčšine sa návrhy orientujú na niekoľko málo špeciálnych odborov ekonomického zamerania, takže vznikajúce vysoké školy zatiaľ neprispievajú k rozšíreniu ponuky vysokoškolského vzdelávania v celom jeho spektre, ani preňho nie sú významnou alternatívou. Viaceré návrhy majú problematickú kvalitu.“ Z momentálneho hľadiska ide často skôr o prerozdelenie zdrojov, najmä ľudských, než o vytvorenie nových alternatív. Z perspektívneho hľadiska však nemožno vylúčiť, že aspoň v niektorých prípadoch vznikajú životaschopné inštitúcie, schopné konkurovať tradičným „kamenným“ univerzitám.

Napriek uvedenému by som bol však opatrný v optimizme, že práve táto cesta nám zaručí želané zvýšenie konkurencieschopnosti slovenských univerzít. Napokon, bolo by to nespravodlivé očakávať od nových (neuniverzitných) vysokých škôl, že v krátkom čase vytvoria skutočnú konkurenciu pre univerzity, ktoré sú predsa len dlhšie (niektoré desiatročia) prítomné v povedomí verejnosti.

Nevychádza zatiaľ ani ďalšia alternatíva, t.j. zakladanie pobočiek zahraničných vysokých škôl. Aj pre túto alternatívu otvoril nový slovenský zákon pomerne priechodnú cestu. Akosi sa však zahraničné univerzity na Slovensko nehnú. Presnejšie, dosiaľ sa o to oficiálne nepokúsila ani jedna. Pokúsila sa zatiaľ len jedna neuniverzitná vysoká škola z blízkeho zahraničia. Vo všeobecnosti sa však stretávame aj s javom, že zahraničné vysoké školy ako keby nemali tendenciu priniesť do nášho regiónu to svoje najlepšie (ľudia, know-how atď.), ale obmedzia sa na svoje meno, pod ktoré najímajú miestne ľudské zdroje. Pochopiteľne, tie sú obmedzené a zriedkakedy sa nájdu k dispozícii práve takí odborníci, aby vedeli presne pokryť študijný program, ako sa ponúka doma v sídle vysokej školy (a ako tam bol akredtovaný).

Poznamenávam, že hovorím o našich alebo regionálnych skúsenostiach s legálnymi procesmi. Veľa sa vraví aj o poskytovaní vysokoškolského vzdelávania na Slovensku v rámci procesov, ktoré nie sú celkom jasne podopreté slovenskou legislatívou. Šedú

zónu samu o sebe asi nemožno považovať za pozitívnu, keďže jej definíciou je pochybné (ne-)rešpektovanie práva. Aj keby tie rôzne domáce či zahraničné vzdelávacie inštitúcie, ponúkajúce kurzy vedúce k vysokoškolskému titulu udelenému zahraničnou vysokou školou (a uznávanému u nás automaticky nevedno na základe akého posúdenia kvality) generovali skutočnú „ostrú“ konkurenciu (akože asi negenerujú), išlo by v konečnom dôsledku o nekalú konkurenciu.

Vysoké školy, pôsobiace dnes na území Slovenska sa opierajú o jeden z dvoch argumentov. Slovenské vysoké školy sa podrobili akreditácii podľa slovenského zákona. Vydávajú slovenské diplomy. Iné vysoké školy, ktoré sa nepodrobili akreditácii, sa zvyčajne odvolávajú na to, že sú akreditované v niektorej krajine Európskej únie. Takýto pojem však na Slovensku neexistuje. U nás sa akredituje každý študijný program osve. Aj ak však majú príslušný študijný program akreditovaný vo svojej krajine, neznamená to vôbec, že by automaticky splňali slovenské kritériá. Možno sú slovenské kritériá prísnejšie, možno nie, skoro určite sú však v čomsi iné. Nebolo by vhodné posúdiť, či sú kritériá aspoň porovnateľné? Toto by mohla byť parketa pre príslušné národné akreditačné komisie. Len na základe ich vzájomnej dohody o uznávaní procesov, prípadne dokonca aj výsledkov akreditácie by akreditácia nejakého študijného programu, získaná v inej krajine, oprávňovala poskytovať ten študijný program aj na Slovensku a naopak. I keď sa asi nepatrí predpokladať, že niektorý subjekt porušuje predpisy, ak by sa nejaká zahraničná vysoká škola rozhodla ponúkať na Slovensku úplne iný obsah študijného programu, než si nechali zakreditovať doma, prípadne aj s úplne inými ľuďmi (pričom sa to poskytuje určite v inom prostredí - laboratória, knižnice atď.), na Slovensku nemáme efektívne nástroje, ako tomu zabrániť, dokonca ani ako to zistiť. Obávam sa, či niekto na Slovensku oficiálne má informáciu, či je študijný program poskytovaný zahraničnou vysokou školou vôbec akreditovaný. Akreditačná komisia v tom celom vidí určitý problém a vyjadrila preto nespokojnosť so súčasným stavom. Dôvodom nespokojnosti je podozrenie, že niektoré zahraničné vysoké školy poskytujú štúdium na Slovensku za výrazne iných podmienok, než za akých získali v materskej krajine akreditáciu, a že tieto podmienky sú z hľadiska zabezpečenia kvality podstatne horšie.

Treba snáď poznamenať, že súčasná prax slovenskej akreditácie je taká, že slovenská vysoká škola, ktorá ponúka študijný program v zahraničí (áno, sú aj také), si ho nechá akreditovať podľa slovenských kritérií. Iste, slovenský minister nemôže vydávať oprávnenie slovenskej vysokej škole pôsobiť v cudzej krajine v zmysle zásahu do cudzej jurisdikcie. Môže však vydať štandardné akreditačné rozhodnutie v zmysle potvrdenia, že študijný program tak, ako sa má poskytovať na mieste v inej krajine, vyhovuje slovenským kritériám, ak to Akreditačná komisia tak posúdi.

Existujúce spôsoby podpory rozvoja konkurencie medzi slovenskými vysokými školami evidentne nie sú postačujúce. Zrejme si to vyžaduje komplexnejší prístup, ale možno aj radikálnejšie myšlienky. Vyjadriť sa treba, najlepšie čo najskôr, k otázke financovania. Za axiómu sa považuje, že financovanie vysokého školstva nie je nikdy dostatočné. Už toto by malo byť dostatočným indikátorom, že zvyšovanie financovania nie je samo osebe riešenie. Pre jednoduchosť uvedieme ako dôvod inú populárnu axiómu, a síce, že nezreformovaný systém je „čiernou dierou“, v ktorej sa stratí ľubovoľné množstvo zdrojov. Pravda je niekde „medzi“. Vysoké školy prešli výraznou reformou, avšak ona sa týkala viac menej len štruktúry a obsahu vzdelávania. Stali sa síce subjektami,

súťažiacimi na trhu poskytovania vzdelania, avšak ich riadiaca štruktúra a pravidlá riadenia nie veľmi zodpovedajú požiadavkám manažerstva. Sú určené zákonom zakotvujúcim také princípy ako je voľba riadiacich funkcionárov (rektor, dekan), výrazná ingerencia senátov do výkonného rozhodovania bez protívahy zodpovednosti atď.

Rôzne štúdie považujú manažérsku ťažkopádnosť európskej samosprávnej kultúry riadenia univerzít spolu s chýbajúcou spoluúčasťou študentov na svojom vzdelávaní na mnohých európskych univerzitách za dve fundamentálne príčiny evidentného zaostávania európskych univerzít voči americkým, resp. tým najlepším na svete.

Problém je teda hlbší. Vždy musí niekto prevziať a nieť zodpovednosť. Zvyčajne pociťuje väčšiu zodpovednosť ten, komu na veci viac záleží. Na kvalite poskytovaného vzdelania objektívne najviac záleží študentom, i keď sa to subjektívne niekedy tak neprejavuje. Práve posilnenie tohto pocitu zodpovednosti je významným, ak nie hlavným dôvodom pre zavedenie spoluúčasti študentov na financovaní svojho vzdelávania. Narovnáva sa tým aj trochu spravodlivosť, aby niečo (t.j. získané vzdelanie), čo sa dá síce považovať aj za „verejné dobro“, ale je súčasne aj individuálnym prospechom každého jednotlivého študenta, bolo spolufinancované oboma stránkami, ktoré z toho majú prospech.

Na študentov však nemožno preniesť celú zodpovednosť za univerzity. Vo všeobecnosti zodpovednosť nesie vždy (ak nikto iný, tak) vlastník. Akákoľvek optimalizácia manažérskych procesov (so senátmi alebo bez nich, s voľbami funkcionárov alebo bez nich) nedokáže vyriešiť problém, ktorý vzniká chýbajúcou adresnou zodpovednosťou, tak zrejmu v prípade zodpovednosti vlastníka. Práve toto je zásadná slabina štátu ako vlastníka. Otvára sa preto otázka, ktorú by som úmyselne sformuloval možno trochu provokatívne: Sú slovenské vysoké školy na predaj? Ponechajme stranou, či sú pripravení kupci, t.j. či by sa našiel seriózny investor a nie len žralok, bažiaci po pozemkoch v strede Bratislavy či Košíc. Sme však pripravení urobiť taký krok? Možno by stálo za to začať aspoň diskutovať. Skúsenosti s (korektnými) privatizáciami napovedajú, že sa skôr či neskôr optimalizovali poskytované služby, zdroje, štruktúra, zvýšila sa efektívnosť atď. Vieme si to predstaviť v prípade univerzity? Naopak, vieme si predstaviť, že to v prípade našich univerzít neurobíme a napriek tomu dosiahneme podobnú efektívnosť a v konečnom výsledku kvalitu? Môžeme vôbec bez toho uvažovať o konkurencieschopnosti?¹ Ak áno, ktoré alternatívne metódy prichádzajú do úvahy? Ako dosiahnuť zmeny, ktoré by viedli k výraznému zvýšeniu kvality výskumu a poskytovaného vzdelávania na štátnych a verejných vysokých školách, keď si dobre uvedomujeme, že niektoré zmeny musia byť aj bolestivé?

Naznačené úvahy sa môžu javiť ako príliš všeobecné, nerešpektujúce napr. naše národné špecifiká. Priznám sa, že sám nie som presvedčený, nakoľko dôležitú rolu špecifiká zohrávajú. Ak však už máme hovoriť o našich národných špecifikách, nedá mi nezmeniť sa o jednom výraznom špecifiku. Slovensko má ešte stále v značnom rozsahu zachovaný

---

¹ Len na okraj v tomto momente poznamenávam, čo sa môže z dlhodobého hľadiska ukázať ako dosť významné: slovenské štátne a verejné vysoké školy sú obmedzené zákonom viac, než súkromné. Zákonnodarca napríklad usúdil, že princíp akademickej samosprávy je dôležitý pre verejné vysoké školy, ale nepredpisuje ho rovnako aj súkromným vysokým školám. Nie je to teda univerzálny princíp, ktorý by mala ctiť každá vysoká škola na Slovensku. V konkurenčnom prostredí sa môže takáto nerovnosť prejavovať pre niekoho ako výhoda a pre druhého naopak ako nevýhoda.

akýsi duálny systém, v rámci ktorého sa výskum robí aj na vysokých školách, aj na akadémii vied. Zatiaľ čo na vysokých školách sa výskumom produkujú vedomosti a prirodzeným spôsobom sa odovzdávajú množstvu ďalších študentov, v akadémii vied sa síce tiež produkujú vedomosti, avšak ich odovzdávanie sa redukuje v zásade na zopár (o jeden, dva až tri rády menej) študentov - doktorandov (áno, existujú aj mnohé príklady cenného prednášateľského pôsobenia odborníkov z akadémie na vysokých školách, ale práve ide o to, že sú to príklady, nie princíp). Z pohľadu akejsi národnej bilancie kolobehu vedomostí je nevýhodnosť akadémie vied evidentná – národ tam má z pohľadu vysokého školstva uložený významný, v mnohých prípadoch aj veľmi kvalitný potenciál výskumnej činnosti, produkujúcej nové vedomosti, ktorého úžitok by sa zmnohonásobil, ak by pôsobil v štandardnom rámci vysokého školstva. Naopak, je otázka, či uvažovať o smerovaní ku konkurencieschopným univerzitám bez nejakého integračného kroku v zmysle razantného posilnenia univerzít nielen o jednotlivých odborníkov, ale o celé pracoviská nie je v takej malej krajine rezignáciou na hľadanie najlepšieho riešenia.

Intelektuálny potenciál Slovenska, ale koniec koncov každej krajiny je obmedzený. Pre kvalitu univerzít to nemusí byť nevyhnutne fatálnym obmedzením. Riešením je väčšie otvorenie sa a prilákanie zahraničných študentov a profesorov. Možno, že realistickejším kritériom konkurencieschopnosti univerzity než to, či sa dostane podľa nejakého napr. šanghajskeho rebríčka medzi 500 najlepších, je to, koľko zahraničných študentov dokáže prilákať. Na nedostatočnú otvorenosť slovenských vysokých škôl voči zahraničným študentom upozornila Akreditačná komisia. „Množstvo zahraničných študentov na univerzite, pochádzajúcich z rôznych krajín, je obohatením každej univerzity. Slovenskí študenti by tak priamo na domácej univerzite dostali príležitosť stretnúť sa s mladými ľuďmi z iných krajín a prostredníctvom nich spoznávať ich kultúru. Na Slovensku nemáme jedinú univerzitu, na ktorej by študoval významný podiel (povedzme viac ako 10 percent) zahraničných študentov vo väčšine alebo aspoň vo viacerých študijných odboroch. Nedarí sa to ani vo vzťahu k českým študentom (ich podiel u nás je zanedbateľný oproti už dnes významnému podielu slovenských študentov v ČR), i keď u nich je najmenšia jazyková a kultúrna bariéra a podarilo sa aj zmluvne pripraviť pre nich dobré podmienky, prakticky zhodné s podmienkami domácich študentov. Treba zvážiť, či by sa SR nemala otvoriť aspoň uchádzačom z krajín (iných než z Európskej únie) blízko na východ od nej a umožniť im študovať v SR za rovnakých podmienok, aké majú u nás slovenskí (a českí) študenti. Tak, ako dnes české vysoké školy profitujú z toho, že majú šikovných slovenských študentov, mohli by šikovní zahraniční študenti obohatiť slovenské vysoké školy a zvýšiť ich kvalitu.“